

Іван Ярмошик

доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ ВЧЕНИМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ (1917-1990 р.)

В статті аналізуються наукові праці істориків української діаспори ХХ століття, які досліджували історичне минуле волинського регіону, розглядаються діяльність наукових товариств в США, Канаді, ФРН та їх періодичні наукові видання, де публікувались результати волинезнавчих студій.

Ключові слова: Волинь, дослідження, історичне краєзнавство.

Після бурхливих політичних подій 1917-1920 та 1941-1945 років за межами нашої вітчизни опинилось багато українців, у тому числі й вихідці з Волині. Вони ніколи не забували своєї рідної землі. Багато хто з них в еміграції продовжував займатися дослідженнями української історії, зокрема й минулого її регіонів. Знайомство з їхніми працями стало помітною рисою сучасного наукового життя України. На необхідність аналізу зарубіжної історичної літератури, залучення її до наукового обігу в Україні звернув увагу А. Санцевич [1].

Одним з перших повідомлень про наукову діяльність волинян за кордоном стала замітка житомирського краєзнавця Г. Мокрицького [2]. Майже одночасно з нею з'явилися і тези І. Онуфрійчука, який очолює Інститут дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) та Н. Арндта, з товариства "Волинь" у Німеччині, про діяльність їх установ [3]. На видавничу діяльність волинських дослідницьких центрів Канади звернули увагу Л.А. Циганчук, А.С. Циганчук та луцький науковець В.С. Рожко [4]. Огляд діяльності наукових волинезнавчих осередків за кордоном міститься в праці М.Ю. Костриці "Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті" (Житомир, 2001). Однак ґрунтовний комплексний аналіз волинезнавчих студій учених діаспори іще попереду. В цій статті аналізуються наукові праці істориків української діаспори, які досліджували історичне минуле волинського регіону, розглядаються діяльність наукових товариств в США, Канаді, ФРН та їх періодичні наукові видання.

У період між першою та другою світовими війнами діаспорська волиніана представлена доробком окремих дослідників, мемуарною літературою. Науковий доробок відомого українського історика Мирона Кордуби значною мірою присвячений дослідженням історії Галичини, Західного Поділля, топоніміці Західної України. Дослідникам Волині корисною буде праця присвячена життєдіяльності останнього галицько-волинського князя Юрія-II - "Болеслав-Юрій II" (Краків, 1940). Особливий інтерес волинезнавців повинна викликати його книга "Північно-Західна Україна" [5]. До цієї частини України вчений відносить Холмську, Волинську, південну частину Гродненської та південно-західну Мінської губерній (Волинь, Підляшшя, Полісся, Розточчя). М. Кордуба висвітлив історичний розвиток цього регіону від розселення східнослов'янських племен (з VI ст. Н.С.). Для праці характерний яскраво виражений державницький підхід до тлумачення подій у регіоні. Зокрема, він стверджує, що вже в IX столітті одночасно з початком Київської держави на Волині існувала державність, основою якої була дулібська територія, а її політичним центром вважає град Волинь. Пізніше ім'я волинян як державне витіснило назву дулібів (подібно до того як назва Русь витіснила назву полян). Автор акцентує, що навіть у X-XI століттях Волинь становила окремий від Києва княжий стіл.

У висновках монографії учений підкреслює, що цей регіон становить частину української географічно-морфологічної провінції, яка різко відрізняється від польської й інших східноєвропейських. Одночасно розвиток її проходив у тісному контакті (політичному, економічному, культурно-релігійному) з іншими українськими землями, зокрема з Галичиною. М. Кордуба в цій книзі простежив й інші сторони життя регіону: національні відносини, господарські заняття, торгівлю, освіту протягом віків до XX ст.

Тим, хто хоче займатися краєзнавством, слід познайомитись і з його методичною працею "Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело" [6], в якій автор розглянув можливості використання географічних назв дослідниками при розробці давньої історії, говорить про необхідність створення українського географічного словника. Праця може служити методичним знаряддям у роботі історика краєзнавця. Наприкінці книжки подаються рекомендації досліднику як вивчати та використовувати географічні назви, так званий квестіонар.

У 1930-х роках вийшла брошура Арсена Річинського "Старий город Волинь" [7], присвячена давній історії града, який вважається першою столицею племені, від якого й пішла назва регіону. На основі писемних та археологічних джерел розглядає проблему локалізації міста, його розвиток в IX-XI століттях, підкреслює незалежне становище Волині від Польщі та Київської Русі. Дискутує з приводу тверджень польських дослідників про пояснення назви Волинь як польської. На підтвердження своїх думок залучає топонімічні джерела. Підкреслює

чисто слов'янський характер назви "Волинь" від кореня "овел" - овальний, випуклий, що вказує на характер місцевості, де знаходилась давня волинська столиця. Автор наголошує на важливості археологічних розкопок для вирішення питань давньої історії Волиня.

З мемуарної літератури того часу зверну увагу на спогади Івана Адріановича Феценка-Чопівського, які охоплюють період від кінця XIX ст. до 1944 року. І. Феценко-Чопівський - видатний учений-металознавець, громадський діяч, політик. За доби УНР та Директорії входив до складу урядів, займав пост міністра торгу і промисловості, пізніше, в еміграції, брав участь у національно-визвольному русі. Його мемуари насичені багатим фактичним матеріалом, тут можна знайти детальні описи Чуднова, Житомира, де автор навчався в першій гімназії, розповіді про ті важливі державні події, учасником яких він був. Тому книга може бути і цінним джерелом для сучасних дослідників. Мемуари вперше були видрукувані вже в умовах відродження української державності. Надіслані з Польщі дочкою автора Іриною Богун письменнику Валерію Шевчуку опубліковані в житомирському часописі "Авжеж", пізніше вийшли окремою книгою [8].

Дослідників зацікавить і книга І. Феценка-Чопівського "Природні багатства України" [9], яка вийшла у 1919 році. Вона насичена значним статистичним матеріалом про стан господарства України початку XX століття та є цінним джерелом для вивчення історії господарства як української держави, так і Волині зокрема.

Невеличка книга спогадів Луки Мишуги "На Волині. Перші хвилі української державності" [10] розповідає про бурхливі події у м. Володимирі-Волинському в листопаді 1918 року. Автор був головою міської управи безпосереднім їх учасником. У своїй книзі розповідає про заходи місцевої влади "повернутись в лоно України", для цього посилали делегацію в Житомир, з проханням "щоби вертали українські власті", докоряє романській владі за байдужість і відсутність підтримки.

Після 1945 року за рубежем виникають історико-краєзнавчі товариства які об'єднують зусилля науковців з метою вивчення та популяризації історії Волині. 26 листопада 1949 року па зборах у будинку колегії св. Андрея у Вінніпезі канадські волиняни створили товариство "Волинь". Його філії діяли і в інших містах Американського континенту. А в 1951 році було закладено науково-дослідчу та видавничу організацію - Інститут дослідів Волині (ІДВ) [11].

За понад 50-річне існування ці інституції провели значний обсяг науково-краєзнавчої роботи. На початку 50-х років Нью-Йоркське товариство "Волинь" видало два числа квартальника "Волинь". У 1952 році у Вінніпезі побачив світ збірник "Волинь у боротьбі за волю України" [12], який присвячувався 25-літтю літературно-мистецької діяльності Уласа Самчука. На його сторінках опубліковано статтю Ярослава Пастернака "Найстаріші часи Волині" [13], в якій простежено заселення волинської території з часів палеоліту до Київської

Русі, звернуто увагу на торгові зв'язки місцевого населення початку 1 тисячоліття н. е.

У цьому ж збірнику поміщено важливу для розуміння назви Волинь статтю Я.Б. Рудницького "Назва Волинь" [14], у якій автор дав пояснення подвійній назві Волинь/Велинь, що стояла на перешкоді при спробах дослідників подати її етимологію. Автор вказав на можливість існування і одночасно цих форм, з яких пізніше перемогла і поширилась назва "Волинь".

Надалі ІДВ та товариство "Волинь" видавали науково-популярний збірник "Літопис Волині" (ЛВ), перше число побачило світ у 1.953 році. На сторінках цього часопису можна знайти багато, як дослідницьких так і мемуарних матеріалів з історії Волині та її мікрорегіонів. Ось основні розділи часопису - "Географія, природа й населення Волині", "Історія Волині", "Релігійне життя Волині", "Культура і побут Волині", "Література Волині", "Біографії видатних волинян", "Молода Волинь", "Документи і довідки".

Крім "Літопису Волині", було випущено низку монографій, історичних праць науковців, які співробітничали з цими установами, започатковано "Бібліотеку літопису Волині". З цих видань у першу чергу слід згадати праці митрополита Української православної церкви Владики Іларіона в миру Іван Іванович Огієнко, уродженець Житомирщини (м. Брусилів, нині райцентр області). Серед його багатой наукової спадщини є дослідження про м. Брусилів, де вчений детально дослідив історичне минуле свого рідного містечка, долю його культових споруд, діяльність благодійних установ [15]. Науковий інтерес становить його праця "Брусилевское церковное братство и его культурно-просветительная деятельность". Тут міститься історичний нарис про Брусилів від часів Київської Русі, розповідається про власників містечка поміщиків Бутовичів, згадується про їх родинні зв'язки з літописцем Іоакимом Єрличем. Основну увагу приділяє діяльності братства при міській Воскресенській церкві. Нарис написаний на основі широкого кола джерел - літописних, документах АЮЗР. В основу покладено 4 рукописних книги XVII ст., які були знайдені І. Опенком в архіві церкви і які зафіксували різні сторони діяльності братства і церкви. Значення цієї праці в тому, що життя православних братств таких невеликих містечок, як Брусилів у науковій літературі висвітлено недостатньо. Дослідження цієї тематики, започатковані І. Огієнком на початку XX ст., очевидно, будуть продовжені краєзнавцями.

У праці "Історія українського друкарства" [16] Іван Огієнко виокремив частину, що розповідає про друкарні, які функціонували на Волині. Досліджуючи життєвий шлях Івана Федорова (у І. Огієнка Хведорів, Хведорович), автор детально висвітлює волинський період діяльності першодрукаря, подає огляд історіографії про нього. Вчений аналізує наукові праці про розвиток друкарства й друкарень на Волині, критично аналізує статті А. Перлштейна, А. Хойнацького, С. Барановського та інших дослідників.

Окреме дослідження І. Огієнко присвятив Дерманській друкарні [17] (с. Дермань Лубенського повну). Простежив історію заснування монастиря в цьому селі в XV ст., його функціонування як культурно-освітнього закладу не тільки Волині, але й України, меценатську місію князів Острозьких. Основну увагу приділив долі друкарні, видавничій діяльності Івана Федорова (Хведоровича). Праця містить біографічні довідки про друкарів, які тут працювали: Іова Борецького, Ісака Борисковича, Дем'яна Наливайка, Іова Княгиницького. Історію друкарні в цьому дослідженні простежено до 1605 року.

Не втратила наукового значення і брошура І. Огієнка "Загублений Кременецький стародрук: "Синод Луцький 1638 р." [18], де вчений охарактеризував політичну ситуацію на Волині в першій половині XVII століття, розповів про заснування Кременецького православного братства, проаналізував діяльність друкарні при ньому. В центрі уваги дослідника - доля книги "Синод Луцький 1638 р.", яка вважалась втраченою, і на цілу в'язанку (100 примірників) цих книг йому вдалось натрапити в Публічній бібліотеці Варшави. Аналізуючи книгу, вчений показав діяльність Православного Синоду Луцько-Острозької єпархії в 1638 р., простежив біографію єпископа луцького, активного діяча братського руху Олександра Пузини.

Крім проблем культури, І. Огієнко ряд праць присвятив вивченню життєвого шляху канонізованих українських святих політичних діячів. Серед них виділяються історико-біографічні нариси про Іова Почаївського та К. Острозького [19].

Монографія про Іова Почаївського є на сьогодні паші і тим життєпис ом про цього представника українського чернецтва кінця XVI - початку XVII ст. [20]. Його постать привертала увагу багатьох дослідників. На відміну від попередників І. Огієнко не лише розповів про страдницьке життя Іова в монастирі, його боротьбу по захисту православної віри від експансії католицизму, а й показав його як просвітителя, письменника-полеміста, прагнув простежити долю зниклої праці "Книга блаженного Іова Желізо. Ігумена Почаївського, власною рукою його написана".

Монографія "Князь Костянтин Острозький і його культурна праця" вийшла до 75-ліття Івана Огієнка, розповідає про великого українського князя-патріота, будівничого й мецената української культури, який перетворив рідний Острі г не лише в могутню фортецю, а й у важливий центр освіти і науки. Багато сторінок монографії присвячені національній зраді дітей Костянтина, які не захотіли продовжувати батькову справу, ополячились, почали служити чужій вірі. І. Огієнко розмірковує над причинами цього і характеризує історію роду Острозьких як найтрагічнішу історію і порівнює її трагізм з болем всієї історії України [21].

Ім'я І. Огієнка тривалий час було заборонене па Батьківщині, а твори недоступні українському читачеві, про них можна було говорити лише в негативному аспекті. Показово,

що брусливський краєзнавець Я. Галайчук одержав догану зате, що в місцевій газеті "Колгоспна правда" в 1.057 році в статті "Освіта в давньому і радянському Брусилові" добрим словом згадав учителів І. Огієнка - І.Г. Сливку та Г.А. Стасиневича [22].

Лише в сучасних умовах національного відродження творчий доробок науковця стає доступним, виходять друком книги І. Огієнка, з'явилися монографічні дослідження його життя та наукової діяльності [23].

До помітних прань з історії Волині, що їх видав ІДИ. належить дослідження І. Левковича "Нарис історії Волинської землі" [24]. Його автор-волинянин, учень професора М. Кордуби, Книга насичена конкретними фактами, написана популярною мовою. Охоплює період від заселення території слов'янськими племенами – дулібами, бужанами, волинянами, древлянами - до початку першої світової війни. Як представник школи М. Кордуби, автор вважав, що історики не варто торкатися тих "свіжо мальованих подій, які не відійшли в минуле на дистанцію наукової об'єктивності". Тому він не переступив рубежу 1914 року. На його думку, період після цього року (на час написання книги) історією не був. У книзі детально описуються події політичної історії і недостатньо приділяється уваги іншим сторонам волинського минулого.

Широко відомим є ім'я видатного письменника волинянина Уласа Олексійовича Самчука. В його художніх творах у белетризованій формі відображені бурхливі події ХХ століття, які відбувались на теренах Волині. На початку 30-х років з'явилась перша книга трилогії "Волинь" - "Куди тече та річка", яка принесла авторові визнання й славу. Протягом 1935-1937 років написані два наступні томи - "Війна і революція" та "Батько і син". Трилогія - твір багато в чому автобіографічний, він допоможе глибше зрозуміти атмосферу життя краю на початку століття [25].

Протягом багатьох років письменник працював над романом-епопеєю "Ost", перша книга якого - "Морозів хутор" - вийшла в 1947 році в німецькому місті Регенсбурзі, присвячена національно-визвольним змаганням початку ХХ століття. Другий том "Темнота" з'явився 1957 року в Америці і розповідає про трагедію України в умовах комуністичного режиму. І третій том - "Втеча від себе", де описані поневіряння українських емігрантів на Заході, вийшов у Канаді в 1982 році [26].

Особливу цінність для волинських краєзнавців становить мемуаристика У. Самчука. Він був активним учасником або очевидцем багатьох важливих політичних подій. Восени 1938 - весною 1939, коли Закарпатська Україна зробила спробу побудови окремої держави, письменник брав участь у тій боротьбі, що знайшло відображення в творі Тори говорять". У серпні 1941 - березні 1942 року редагує у Рівному газету "Волинь", однак за критику політики фашистів був арештований.

Після виходу з тюрми багато подорожував Україною, близько познайомився з реаліями тогочасного життя. Враження письменника про той період описані в романі "Чого не гоїть огонь", матеріалом для якого послужив збройний опір УПА спочатку німецьким, а потім радянським військам. Роман написаний на основі особистих вражень автора від перебування в той час на Волині.

Особливе значення мають два томи його спогадів, які з'явилися у видавничих осередках товариства "Волинь" та ІДВ - "На білому коні. Спомини і враження" та "На коні вороному. Спомини і враження", про події що розгортались на наших землях наприкінці 30-х - початку 40-х років, про часи перебування в Україні 1941-1943 років. Це погляд художника "зсередини" на період гітлерівської окупації України, тут подано зріз часу, атмосферу життя й портрет тогочасного покоління [28].

Улас Самчук тісно співробітничав з товариством "Волинь" та ІДВ, протягом тривалого часу редагував "Літопис Волині". На його сторінках опублікував ряд статей, зокрема "Волинь незабутня", "Державна концепція С. Петлюри" [29].

Серед праць, виданих ІДВ, хочу виділити також працю Гаврила Гордієнка "Аграрна реформа на Волині в XVI ст." [30], в якій висвітлено аграрні стосунки в регіоні, як частині Великого Князівства Литовського в XIV-XVI століттях. Основна увага приділена дослідженню "Устави на волоки", автор проаналізував передумови підготовки реформи, її суть, втілення в життя та наслідки. Г. Гордієнко підкреслює, що реформа була зорієнтована на активізацію господарського життя, на розвиток ринкових відносин у Великому Князівстві Литовському.

Ця книга заповнює певну прогалину у волинській історіографії, є актуальною і в наш час, коли в Україні наголошується на необхідності аграрної реформи. Досвід господарських реформ минулих віків, спрямованість уряду на позитивні зміни в економіці, методика підходу до перемін, можуть бути корисними і для сучасних економістів.

З Інститутом дослідів Волині та товариством "Волинь" підтримував наукові стосунки археолог, історик Олександр Цинкаловський, уродженець м. Володимира-Волинського [31]. Працюючи після закінчення богословського факультету Варшавського університету, в Державному археологічному музеї у Варшаві, часто здійснював відрядження на Волинь і Полісся, де збирав відомості про пам'ятки старовини. З 1936 року і до початку Другої світової війни був директором Волинського музею при Кременецькому ліцеї. Активно займався археологічним дослідженням регіону, збирав топонімічний та етнографічний матеріал. Приділяв увагу дослідженням культового дерев'яного будівництва XVII-XVIII століть на Волині, Галичині, Поліссі. Багато публікувався в польських фахових журналах (після 1943 року жив у Польщі, був секретарем Польського археологічного товариства), в українських виданнях США та Канади. Для закордонних публікацій використовував псевдоніми О.

Волинець та О. Бужанський. Головною працею його стала книга "Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року", над яким він працював понад 30 років і в якому зібрав значну кількість етнографічного, археологічного матеріалу, відомостей про села, міста, урочища, річки, озера, болота, пов'язані з волинською землею казки, легенди, повір'я. Використав документи з архівів Варшави, Кракова. До словника включено понад 5600 найменувань [32].

У Вінніпезі вийшла ще одна велика праця вченого - "Старовинні пам'ятки Волині". Вона була своєрідним передвісником випуску вище згаданого історико-краєзнавчого словника. В книзі містяться фотографії церковної архітектури Волині з давньоруських часів до XVII століття. Поряд подано короткий історичний нарис про регіон, у якому автор основну увагу приділив висвітленню традицій храмового будівництва на Волині [33]. О. Цинкаловський часто виступав зі статтями та повідомленнями на сторінках "Літопису Волині".

Крім канадських наукових осередків, історичне товариство "Волинь" з колишніх жителів краю створене у 1975 р. в Нюрнберзі (Баварія, ФРН). Згодом це товариство об'єднало волинян з інших країн - Швейцарії, Австралії. В штаб-квартирі його, що знаходиться в місті Візентхайд, нагромаджено значну кількість книг, статей рефератів, інших матеріалів, які стосуються Волині [34]. Німецьке товариство видало понад 12 томів "Wolhynische Hefte" (надалі "WH"), у яких опубліковані спогади, документи, дослідження, які стосуються регіону. Окремі числа "WH" (зокрема ч. 8, 9, 10) вийшли в Житомирі у видавництві обласної спілки журналістів та в краєзнавчому видавництві "Волинь".

Активними авторами на сторінках "WH" є професор Едгар Гьош, Арнольд Джанс, пастор Гуго Карл Шмідт. Та найчастіше зустрінемо тут публікації голови товариства "Волинь" Ніколауса Арндта.

Матеріали "WH", в основному, присвячені різним аспектам життя німецьких колоній на Волині: їх виникнення, становище в роки світових, громадянської воєн, у складі польської держави, культурний розвиток, релігійні вірування. Прикладом може бути ґрунтовна розвідка Н. Арндта "Kolonie Korist" - (с. Користь недалеко від м. Корець Рівненської обл.), яка є однією з перших німецьких колоній на Волині. Дослідник простежує різні сторони її історії від 1867 р. до 1940 (ч. 1). Зацікавлять і інші матеріали цього автора - про фарфоровий завод в м. Корець (ч. 2), про історичні раритети в Луцькому архіві (ч.8), про Волинське воєводство 1921-1939 років (ч. 7). Серед інших населених пунктів Волині - історії колоній Фасової Рудні під Житомиром Леонарда Кремрінга (ч. 8); Нова Земля під Луцьком В. Менджецького (ч. 8), Торчин А. Шепса (ч. 7) про німецькі поселення в Казахстані (ч. 2, 8).

На сторінках "WH" можна знайти багато досліджень, де детально розглядаються

господарські заняття, сільськогосподарське виробництво, промисли, торгівля німецьких поселенців на Волині, В кількох номерах (4, 9) друкуються вірші поетеси Ерни Вольц, дитинство і юність якої пройшли на Волині, в 6-му числі опубліковані її спогади.

З цим виданням співпрацюють і волинські краєзнавці. Так, кандидат історичних наук Г.І. Бухало з м. Рівне помістив короткий хронологічний огляд Волині 981-1991 років, основну увагу приділивши подіям Рівненщини (ч.7, С. 1-14). Є тут публікації краєзнавця з Житомира Г. Мокрицького (ч.8), київського науковця Б. Колоска (ч. 7), польського дослідника В. Менджецького (ч.7, 8).

Хочу згадати працю Н. Арндта "Die Shitomirer Arndts. Eine Familien-chronick auf dem Hintergrund hundertfünfzigjariger Geschichte der Westlichen Ukraine" [35]. Дослідження охоплює період від початку XIX - до 30-х років XX століття. Автор через хроніку своєї родини розповів про важливі сторінки в історії німецьких колоністів у регіоні.

Н. Арндт продовжує досліджувати історію Волині. Показовим є вихід його монографії "Die Deutschen in Wolhynien. Ein kulturhistorischer Uber-blick" [36]. Праця відображає, як зазначено в передмові (автором її є пастор Гуто Карл Шмідт), свідченням зростаючого інтересу в Німеччині до України і покликана познайомити читачів з одним з її регіонів - Волиню.

Автор детально знайомить з історією регіону від найдавніших часів до 1943 р. Поділяє її на декілька етапів: 1) приналежність Волині до Київської Русі - X-XIII ст.; 2) XIII-XIV ст. - Галицько-Волинське князівство як окреме державне утворення; 3) 1320-1569 - 1795 рр. - приналежність до литовської, польсько-литовської, польської держави; 4) у складі Російської імперії 1795-1917 рр.; 5) Волинь поділена між Польщею і Радянським Союзом 1920-1939 рр.; 6) Возз'єднання в радянській і тепер у самостійній Україні. Простежує культурні зв'язки Волині з Західною Європою Протягом віків, передусім з Німецькими землями, зокрема розповідає про поширення протестантських ідей, архітектурні впливи, про вихідців із 1 Німеччини, які стали відомими діячами в Україні (І. Гізель, А. Цернікау, Ф. Штейнгель). При цьому дослідник не відмежовує Волинь від інших земель України, розглядає її минуле в контексті української історії.

Джерельною основою праці Н. Арндта послужили друковані праці про Волинь та Україну, які вийшли за кордоном (серед них і відомих українських істориків: В. Антоновича, Д. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка). Праця написана з симпатією до Волині і України, знайомство з нею розширить наші уявлення про минуле регіону. Книга багато ілюстрована фотографіями, які відображають господарську діяльність німецьких колоністів на Волині в XX століття.

Крім цих спеціалізованих інституцій, волинезнавчі праці є і в доробку істориків, які не

входили до згаданих товариств, науковців університетів США, Канади, Німеччини, інших країн. Спершу згадаємо доробок Членів Українського історичного товариства (УІТ), яке організував у р. професор Кентського університету в Америці Л. Винар. Він видав Працю про уродженця Волині видатного діяча українського козацтва Д- Вишневецького - "Князь Дмитро Вишневецький", У цьому дослідженні вчений показав Д. Вишневецького як сміливого борця за державність України, заслуга вченого в тому, що він цю напівлегендарну постать зробив живою, реальною, вперше дав правдивий образ історичного діяча. Л. Винар зробив огляд концепцій радянських істориків про козацтво. Спростував погляд радянської історіографії, згідно з яким соціальною базою козацтва були лише селяни та міщанські низи, показав роль української аристократії у формуванні козацтва як військово-політичної сили. Для волинських краєзнавців цікавим буде дослідження родоводу Д. Вишневецького. Представники цього княжого роду займали видні господарсько-адміністративні посади в Житомирі, Луцьку, інших містах Волині.

УГГ видавало науковий журнал - "Український історик", на сторінках якого можна знайти серед інших і волинезнавчі матеріали [37]. Заслуговує на увагу праця Мирослава Семчишина "Тисяча років української культури". Вперше ця монографія була видана у 1985 році в Нью-Йорку Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у США, дійсним членом якого є автор. Вона є найповнішим посібником з української культури, написаним до того часу однією людиною. На її сторінках можна знайти детальні описи культурницьких процесів, які відбувались у волинському регіоні. Багато матеріалу про Острозьку Академію, братський рух у краю, книгодрукування, подвижницьку діяльність князів Острозьких [38].

Важливим для волинезнавства є науковий доробок відомого історика української діаспори Петра Мірчука. У його монографії "Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768" ґрунтовно проаналізовано соціально-класові відносини в Речі Посполитій, куди в той час входили волинські землі. Простежено становище українського населення, в першу чергу селянства й міщан. П. Мірчук яскраво показав соціальні причини гайдамацьких рухів на Правобережній Україні, в тому числі й події, що відбувались на теренах Волині, зокрема повстання під проводом Семена Палія в 1702 році; Іллі Верлана в 1734-1735 роках, яке охопило значною мірою територію волинського регіону (Кременець, Паволоч, Котельня. Чуднів, Бердичів). Основну увагу приділив перебігу Коліївщини, відображені дії загонів Якова Швачки, Андрія Журби, Івана Бондаренка на Волині. Окремий параграф присвячено аналізу "Коденської книги" та перебігу процесу покарань учасників Коліївщини в містечку Кодня біля Житомира.

На відміну від польських та радянських істориків, учений розглядає дане повстання як національно-визвольний рух, спрямований проти Речі Посполитої. Підкреслює при цьому, що

і соціальне визволення від шляхетського ладу, оборона православної церкви та інші мотиви теж відігравали роль, але вони не були на першому плані [39].

Важливе значення мають праці П. Мірчука з такої важливої і разом з тим дискусійної проблеми, яка й зараз викликає бурхливі політичні і наукові дискусії, - історії ОУН, УПА. Це "Нарис історії ОУН" [40], в якому проаналізовано становище західноукраїнських земель в складі Польщі, зародження ОУН, її діяльність до війни. Ці ж проблеми відображаються в біографічних нарисах про проводирів ОУН - Є. Коновальця, М. Міхновського, С. Бандеру, Р. Шухевича [41].

Тема історії ОУН-УПА довгий час була закрита для наукового дослідження в радянській історіографії, в той же час за кордоном з'явилося багато літератури з них проблем. У 1947-1948 роках осередок Української культури й освіти у Вінніпегу оголосив конкурс на написання спогадів про Другу світову війну. У 1949 році комісія осередку присудила першу премію Ф. Пігідо-Правобережному за працю "Велика Вітчизняна війна" - це спогади автора про 1941-1945 роки, у 1953 році книга була видрукувана у Вінніпезі. На її сторінках є розповіді про "Поліську Січ" Т. Боровця, змальовано картину подій в Україні, в т.ч. й на Волині.

І в пізніші роки за кордоном вийшло багато спогадів вояків, учасників цих організацій. Однак вони далеко не завжди повною мірою і об'єктивно відображають події, тому їх наукова цінність не однакова і вимагає зваженого використання [42].

Особливе місце серед цього комплексу мемуаристики займають спогади Тараса Бульби-Боровця "Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади" [43], видані накладом товариства "Волинь.". Довгим був шлях цієї книжки до читача. Вперше подана до видавничих структур ІДВ в 1959 році, та через деякий час автор забрав рукопис з видавництва. Лише в 1980 році до ІДВ подано остаточний варіант спогадів, який і був видрукуваний.

Мемуари змальовують широку картину минулого Волині 1920-1945 років. Автор аналізує становище регіону між світовими війнами, початок другої світової війни, показує фашистський терор на Волині, боротьбу УПА проти фашистських та радянських військ, стосунки з радянськими партизанами, польським підпіллям. Т. Боровець публікує й програмні документи УПА - політичну платформу "За що бореться Українська повстанська армія", інструкцію "Як трактувати ворога", "Закон українського партизана".

У Торонто вийшли важливі для вивчення історії українського повстанського руху збірки документів - трьохтомник "УПА в світлі німецьких Документів" та "УПА в світлі польських документів" [44]. З 1994 р. "Український історичний журнал", інші видання ("Військо України") друкують добірки архівних матеріалів, які стосуються боротьби УПА. З'явилися

спеціальні розвідки науковців - В. Дзьобака, В. Сергійчука, в яких висвітлюються проблеми історії ОУН-УПА. В поєднанні з мемуарами які вийшли в діаспорі, дослідженнями П. Мірчука, З. Книша вони прислужаться максимально об'єктивному дослідженню цієї складної сторінки в історії України та Волині.

Дослідникам слід працювати і над залученням до наукового обігу колишніх спецфондів Волинського проводу ОУН-УПА, які зберігаються в Державному архіві Волинської області і можуть пролити багато нового світла на діяльність українських військових формувань у роки другої світової війни. Варто проаналізувати і статті друкованого органу головної команди "Поліської Січі" - військово-територіального утворення на півночі Житомирської, Рівненської областей - газети "Гайдамака".

Протягом вересня-листопада 1941 року вийшло 11 її номерів, які дають змогу прослідкувати діяльність цієї організації. Газета виходила без нагляду німецької адміністрації, позбавлена цензури, є цінним інформаційним джерелом тогочасних подій у регіоні. Друкувались тут і деякі літературно-публіцистичні твори: нарис У. Самчука "Адольф Гітлер", фейлетони у вигляді листів до Сталіна під псевдонімом Гаврило Обруч писав сам Тарас Бульба-Боровець. Газети зберігаються в ДАЖО.

Прикладом поверхового підходу до цієї складної проблеми може служити повідомлення київського дослідника В.І. Цуркана "Про книгу Едварда Пруса "УПА. Повстанська армія чи курені ризунів?" [46]. У ній автор обмежився некритичним переказом змісту книги польського професора, в якій підібрані лише певного характеру свідчення, що підкреслюють жорстокість вояків УПА проти поляків. Виходячи з цього "дослідження" можна зробити висновок, що саме українці є найбільшими й найжорстокішими ворогами польського народу, і саме через УПА - ООН в 1992 р. встановила День Людяності. Ніби не було жорстокості фашистів з мільйонами закатованих та розстріляних у Бабиному яру, численних концтаборах, зі спаленими селами (багато з них й на Волині) [47]. Краєзнавцям слід брати приклад з таких дослідників як В. Аїггонович, П. Мірчук, які продемонстрували зразки критично-наукового ставлення до подібних праць польських істориків. Маю на увазі блискучу рецензію В. Антоновича на повість Г. Сенкевича "Огнем і мечем" і ґрунтовний історіографічний огляд польської літератури про Коліївщину у вище згаданій праці П. Мірчука [48].

З джерелознавчих досліджень про Волинь можна відзначити працю професора інституту українських досліджень Гарвардського університету Патріції Кеннеді-Грімстед, яка провела значну роботу в архівах зарубіжних та вітчизняних. У колі її дослідів знаходилась Волинська (Руська) метрика - регести документів Коронної канцелярії для Київського, Волинського, Брацлавського та Чернігівського воєводств 1569-1673 рр. Як відомо, за умовами Люблінського унійного привілею 1569 року на території згаданих земель діяло не польське

(коронне), а місцеве (русько-литовське) право і офіційною мовою визнавалась українська (руська), що і стало підставою для виділення спеціальної серії "руських" книг у діловодстві державної канцелярії. П. Кеннеді-Грімстед вперше здійснила кодикологічний аналіз цього комплексу матеріалів, дослідила історію, структуру, специфіку функціонування Руської метрики. Цьому присвячена її публікація "Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель" [49].

Археографічна комісія та інститут Української археографії НАН України підготував до друку "Руську (Волинську) метрику" [50] з передмовою П. Кеннеді-Грімстед [51].

Історики української діаспори, безперечно, зробили досить багато для вивчення минулого регіону, запровадили до наукового обігу чимало цінного джерельного матеріалу, в чому переконує навіть побіжний огляд їхніх праць. І не варто протиставляти доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, вони взаємно доповнюють один одного. Варто зазначити, що й самі українські історики за кордоном не протиставляли себе радянським історикам України, розглядали еміграційну історіографію як "галузь єдиної великої української історіографії", яка "мусить бути доповненням і продовженням, а подекуди й поширенням і виправленням наукової діяльності в Україні" [52]. Як зазначив Л. Винар, "українська історична наука в Україні та діаспорі творить одну нерозривну цілість і нав'язує до кращих традицій нашої історичної науки" [53].

Як одним із завдань сучасних краєзнавців слід розглядати роботу по популяризації цієї багатой волининіани, як діаспорської, так і вітчизняної, зробити ці праці відомими й доступними широкому колу читачів, любителів місцевої історії.

Примітки

1. *Санцевич А.* Предмет та об'єкти досліджень історіографії // УІЖ - 1989. - №5. - С.32;
2. *Мокрицький Г.* Наші земляки - видатні діячі в діаспорі // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища. - Житомир, 1993. - С.32-33;
3. *Ардт Н.* Дослідження Волині - в німецькому товаристві волиняків // Велика Волинь: Минуле й сучасне. Тези міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Житомир, 1993. - С. 19-20;
- Онуфрійчук І.* Інститут Дослідів Волині у Вінніпезі // Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Житомир, 1993. - С. 17-18;
4. *Рожко В.* Науково-видавнича діяльність Інституту Дослідів Волині і Товариства "Волинь" у Каналі // Велика Волинь: минуле й сучасне / Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994. - Хмельницький – Ізяслав - Шепетівка, 1994. - С. 29-31;
- Циганчук Л., Циганчук А.* Нас повинна єднати спільна мета // Там же. - С.37-38;
5. *Кордуба М.* Північно-Західна Україна. - Відень, 1917. - 92 с;
6. *Кордуба М.* Земля свідком минулого: географічні назви як історичне джерело. - Львів,

1924. - Н с; **7.** *Річинський А.* Старий город Волинь. - Львів, 1938. - 14 с; **8.** *Фещенко-Чопівський І.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії.- Житомир, 1992. - 124 с; **9.** *Фещенко-Чопівський І.* Природні багатства України. - Ч.2. К., 1919. - 152 с; **10.** *Мишуга Л.* На Волині. Перші хвилі української державності. - Камінець, 1919. - 50с; **11.** *Онуфрійчук І.* Інститут Дослідів Волині у Вінніпезі // Велика Волинь: минуле й сучасне /Тези міжнародної наукової краєзнавчої конференції. -Житомир, 1993. -С.17-18; **12.** Волинь у боротьбі за волю України. - Вінніпег, 19;2. - 4.1. - 55 с; **13.** Там же. - С.25-35; **14.** Там же. - С. 11-24; **15.** *Огиенко І.* Брусиловская св. Воскресенская замковая церковь: исторический очерк. - К., 1914. - 16 с; *Огиенко І.* Брусиловское церковное братство и его культурно-просветительная деятельность. - Екатеринослав, 1914. -54 с; **16.** *Огієнко І.* Історія українського друкарства. - К., 1994. - 446 с; **17.** *Огієнко І.* Дерманська друкарня. Історично-літературний нарис з культурного життя давньої Волині. -Варшава, 1925. - 16 с; **18.** *Огієнко І. І.* Загублений Кременецький стародрук: "Синод Луцький" 1638 р. - Варшава, 1931. - 12 с; **19.** [*Огієнко І.І.*] *Митрополит Іларіон.* Преподобний Іов Почаївський. -Вінніпег, 1957. - 64 с; *Огієнко І.* Князь Костянтин Острозький і його культурна таця. Історична монографія. - Вінніпег, 1958. - 216 с; **20.** *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. - К., 1997. -С.188; **21.** *Огієнко І.* Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія. - Вінніпег, 1958. - С.75; **22.** *Галайчук Я., Макаренко Л.* Освіта в давньому і радянському Брусиліві //Колгоспна правда. - 1957. - 1,5,8, 12,15 вересня; **23.** *Тіменик З.* Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), 1882-1972. Життєписно-бібліографічний нарис. - Львів, 1997. - 227 с; *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. - К., 1997. - 231 с; **24.** *Левкович І.* Наріс історії Волинської землі (до 1914 року). -Вінніпег, 1953. -200 с; **25.** *Самчук У.* Волині: Роман у 3-х частинах. - Торонто, 1969. -Ч.І. Куди тече та річка. - 324 с; Ч.ІІ. Війна і революція. - 398 с; Ч.ІІІ. Батько і син. -386с; **26.** *Безхутрий Ю.* Коні Уласа Самчука//Березіль. - 1996. -№5-6. -С.164-171; **27.** *Самчук У.* Чого не гоїть огонь. - Вінніпег, 1959; **28.** *Самчук У.* На білому коні. Спомини і враження. - Вінніпег, 1972. - 360с; *Самчук У.* На коні вороному. Спомини і враження. - Вінніпег, 1990. - 360 с; **29.** *Самчук У.* Волинь незабутня // Літопис Волині.-4.12.-Вінніпег, 1977. - С15-25; *Самчук У.* Державна концепція С Петлюри //Літопис Волині. - 4.13-14. - Вінніпег, 1982. - С.96-101; **30.** *Гордієнко Г.* Аграрна реформа па Волині в XVI столітті. - Вінніпег, 1962. - 48 с; **31.** С.К. Олександр Цинкаловський: життя присвячене Волині // Праці центру пам'яткознавства. -Вип.1. -К., 1992. - С.174-180; **32.** *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник від найдавніших часів дз 1914 р. -Т.1. - Вінніпег, 1984. - 600 с; Т.2. -Вінніпег, 1986. - 578 с; **33.** *Цинкаловський О.* Старовинні пам'ятки Волині. - Торонто, 1975. - 124 с; **34.** *Арндт Н.*

Дослідження Волині - в німецькому товаристві волиняків // Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Житомир, 1993. - С.19-20; **35.** *Andt N.* Die Shitomirer Amdls. Die Famih'en-chronik auf dem Hintergrundhundeitfumzigjthriger Geschichte der westlichen Ukraine. -Wurzburg, 1970. - 151 s.; **36.** *Arndl N.* Die Deitschhen in Wolhynien. Ein kulnirhistorischer Uberblick. - Wurzburg, 1994. - 96 s.; **37.** "Український історик" журнал українського історичного товариства: Показчик змісту 1963-1992 (ч. 1-115). - Нью-Йорк - Київ -Мюнхен, 1993. - 116 с; **38.** *Семчишин М.* Тисяча років української культури: історичний огляд культурною процесу. - К., 1993. - 550 с; **39.** *Мірчун П.* Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р, - Нью-Йорк, 1973. - 319 с; **40.** *Мірчук П.* Нарис історії ОУН- - Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, 1968; **41.** *Мірчук П.* Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). - Торонто, 1958. - 107 с; *Мірчук П.* Микола Міхновський. - Філадельфія, 1960; *Мірчук П.* Степан Бандера символ революційної безкомпромісовості, - Нью-Йорк, 1961; *Мірчук П.* Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка), командир армії безсмертних. - Нью-Йорк, Торонто, Лондон, 1970. - 269с; **42.** *Грицяк Є.* Короткий запис спогадів (для себе самого). - Балтимор - Торонто, 1980. - 117с; *Грицько-Цяпка Д.* Горить ліс. Спомини колишнього вояка УПА. - Лондон, 1975. - 392 с; Волинь і Полісся: Німецька окупація. Спомини учасників. - Торонто. - Кн.1. - 1978. - 255 с; Кн.2. - 1977. - 256 с; Кн. 3. - 1984. - 309 с; *Лебець М.* Українська повстанська Армія. - Видання Пресового бюро УГВР, 1946. - 124 с; **43.** *Боровець-Бульба Т.* Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. - Вінніпег, 1981. - 326 с; **44.** УПА в світлі німецьких документів. - *Торонто:* Видавництво Літопису УПА. - Кн. 1. - 1983. - 255 с; Кн.2. - 1983. - 265 с; Кн. 3. - 1991. - 271 с; УПА в світлі польських документів. -Торонто: Видавництво Літопису УПА, 1992. - Кн.1. - 632 с; **45.** *Дзьобак В.* Тарас Боровець і "Поліська січ"// архівів ВУЧК, ІТГУ, НКВД КГБ. - 1984. - №1. - С.124-139; *Сергійчук В.* ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. - К., 1996. -494 с; **46.** *Цуркан В.* Про книгу Едварда Пруса "УПА. Повстанська армія чи курені ризунів?"//Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя Волинської єпархії та 200-річчя найменування 1914 року. - Т.1. - Вінніпег, 1984. - 600 с; Т.2. -Вінніпег, 1986. - 578с; **47.** Дзвони нам'яті. Книга про трагедію сіл Волині, Житомирщини та Ровенщини, знищених фашистами у роки війни. - К., 1987. - 230 с; **48.** *Антонович В.В.* Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме. (По поводу повести Г. Сенксвича "Огнем й мечем") // Киевская старина, 1885. -Т.XII. - С.44-78; **49.** *Кекнеді Грімстед П.* Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569-1673 pp.) // УІЖ. - 1989. - №5. - С. 52-62; **50.** Український археографічний щорічник. - Вип.2. Нова серія. - К., 1993. - С. 469; **51.** *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). - К., 1993. - С. 337;

52. *Оглоблин О.* Завдання української історіографії на еміграції// Український історик, 1978. - №4(60). - С. 59-63; 53. *Винар Л.* Другий Міжнародний Науковий конгрес Українських істориків і УІТ //Український історик. - 2004. - Т.XLI VOL. - С. 7.

Резюме

В статье анализируются научные труды историков украинской диаспоры XX века, которые испедали историческое прошлое Волыни, рассматривается деятельность научных обществ в США, Канаде, ФРГ, их периодические научные издания, где публиковались результаты волыневедческих студий.

Ключевые слова: Волынь, исследования, историческое краеведение.